

BERNARD LEVIS, *The Jews of Islam*, Princeton 1984, 245 sh.

A.IV/8274

Osmanlı musevliği tarihçiliğin en az işlenen konularından biri. Hiçbir ülkede musevi cemaati Osmanlı imparatorluğunda olduğu kadar renkli ve değişik boyutlara sahip değildir. Bu renklilik cemaatin menşei kadar yaşayan folklorunda, dilinde, zamandan zamana değişen iktisadi durumunda görülür. Osmanlı musevliğinin tarihini yazmak, bizzat Osmanlı tarihini yazmak kadar güç ve karışık bir iştir.

Bernard Lewis, İslâm ülkelerinde İslâmdan sonra Yahudileri ele alıyor. Bu geniş konu içinde Osmanlı yahudiliğinin yeri gene görelî olarak azalacaktır. Nitekim eldeki kitabın yarısı bu konuya tahsis edilmiş. Ancak yazarın geniş literatür bilgisi, arşiv çalışmaları ve edibane üslubu, okuyucuya sorunun yeni boyutlarını tanıtır ve ortaşark musevî tarihinin global bir görünümünü verebiliyor. Doğru bir giriş olarak, Lewise göre; ortaçağla birlikte museviliğin kültürel, mali gücü hatta nüfus Avrupaya kaymıştır. Uygarlıkla birlikte Musevî hayatı ve kültürü de doğudan batıya doğru temerküz etmiştir. Judaeo-Islam geleneği başlıklı bölümde Yahudi ve İslam dini, tatbikat ve uygarlıkta ikisi arasında büyük benzerlikler vardır. Yahudi-islam arasındaki çatışma (var olduğu zaman) dini akaiden çok maddî hayat pratiğinde yatan nedenlere dayanır. Oysa hıristiyanlıkta antisemitizm hıristiyan akaidinden ileri gelir. Gerçekten de 325 Nicea konsülünün bu kararı 1960 lara kadar sürdü.

Osmanlı Museviliğinin kaynakları Avrupa, Osmanlı-Türk, Arap ve hahambaşılık arşivleridir. Bu zengin kaynak henüz başlangıç etüdleri halindedir. Osmanlı fütühatının ilk asırlarında İstanbul ve Akdeniz adalarındaki Romanyot dediğimiz Yunanca konuşan Yahudi kolonisi bu dili az zamanda kaybetmişti. Bizans mirası olan bu grup dışında Ortadoğudaki (Mezopotamya ve yukarı Mezopotamya) Arapça-Aramice konuşan ve nihayet Osmanlı döneminde 15. asır sonunda İspanyadan ve diğer Avrupa ülkelerinden gelenler hesaba katılmalıdır. Böyle rengârenk bir gurubun etüdünü kolay olmayacağı, bir çok meslek grubunun ortak uğraşısıyla anlaşılabilceği açıktır. Musevî cemaati Avrupa da baskı görüp kovuldukaça, Osmanlı ülkesine kabul edilmişlerdir. Yazara göre bu sadece bir lütf değildir, hatta çağrılmışlar bu tarafa göçmeye teşvik edilmişlerdir. İlk yüzyılda Avrupa tababeti, matbaa, fen bilgisi, muhasebe ve mali becerileri, para meselesindeki, ticaretteki tecrübeleriyle toplum hayatına önemli katkıları olan Yahudiler, Osmanlı imparatorluğunda seçkin bir azınlık grubu sayılabilirlerdi: ama 17. yüzyıl ortalarından itibaren bu statülerini kaybettiler ve özellikle Rumlar ve nihayet Ermeniler lehine iktisadî içtimai bir gerileme dönemine girdiler. Ticari, iktisadî gerilemeyi Avrupa ile ilişkilerin kopması ve mesela Avrupa elçilikleri nezdindeki tercümanlık gibi görevleri kaybetme süreci izledi. B. Lewis'in kitabında İstanbul Musevî folkloru, günlük hayatın akışı konusunda çok zengin bilgiler bulamıyoruz; bu onun bir kusuru olmaktan çok, araştırılmayan ve gittikçe kaybolan bu fenomenin karşısında genelde Judaistlerin ve Judeo-turkologların elan hareketsiz ve ilgisiz kalmalarından ileri gelmektedir. Bildiğimiz nadir istisnalardan biri bir romanist olan ve İstanbul Musevilerine dil tetkikleri yoluyla yönelen Marie Christine Varol'un basılmayı bekleyen saha tetkikleridir. Lewis, yazılı kaynaklar ve ikincil literatürün aslında son derece ustalıklı bir derleme ve değerlendirmesini yapmaktadır.

Osmanlı imparatorluğunda özellikle Rumeli kıtasındaki Yahudi cemaati ile Rum-ortodokslar arasında belirgin bir çatışma vardı. Mahalli Rumların malûm iğneli fiçî söylentileriyle Yahudi cemaatini sık sık idari otoritelere şikâyet ettikleri de görülür, Hükûmet ve şer'î mahkemeler bu gibi şikâyetleri dikkate almıyor ve davanın görülmesini reddediyordu. (yazarın zikrettiği Uriel Heyd'in, *Ottoman Criminal Law* undaki bir kayıt gibisi daha ayrıntılı olarak *Mühimme defteri* 78, sh. 616 da bulunabilir. 25 muh. 1018) Tanzimattan sonra da bu gibi olaylar geniş ölçüde devam etti. 1850 yılında Rumeli vilayetleri bir olayla çalkandı. Güya bir Rum kadını ve meczub bir çocuk rüyalarında Meryem Anayı görmüş; onlara Yahudilerden alışveriş etmemeleri ve Türklerle iyi geçinmeleri, yıkık manastırı onarmalarını tenbih etmiş. Bu rüya üzerine Selânik, Tırhala, Yanyadan cemaatler dilekçe yağdırmağa başlamıştı. İkinci Meşrutiyette mebuslardan Cosmîdi Efendinin Filistin'deki kolonizasyon yüzünden hükümeti eleştirdiği ve bazı nazırları siyonizmle itham ettiği biliniyor.

B. Lewis'in kitabında aranan bir bahis Kırım Hanlığındaki Yahudi cemaati veya cemaatleridir. Dilleri, menşeleri, ekonomik durumları, aralarındaki itikadi ayrılımları ile, Osmanlı coğrafyasının bu köşesindeki Musevilik, Lewis'in kitabından sonra da halen meçhul bir konu olarak kalmaya devam ediyor.

İLBER ORTAYLI

